

ČESKÁ HISTORIOGRAFIE V LETECH 1948–1963 POHLEDEM POLSKÉHO DĚJEPISCE

JIŘÍ KŘEŠŤAN

Na konci roku 2016 jsem byl osloven redakcí Lidových novin (konkrétně vedoucím přílohy *Orientace* Josefem Chuchmou), abych se vyjádřil, které tituly zahraniční literatury postrádám v českém překladu. Právě jsem se procházel knihami, jež napsal polský historik Maciej Górný, a opravdu mě zaujaly. A tak jsem v anketě celkem spontánně a bez přemýšlení uvedl jméno právě tohoto autora.¹ Zaujala mě jeho orientace v reáliích historiografie v naší vlasti a v českých dějinách i jeho schopnost formulovat vlastní kritické názory. Po čase mi Maciej Górný s humorem vpravdě českým (nebo snad typicky polským?) napsal,² že prý netušil, jak vlivným hráčem na tuzemském knižním trhu jsem – po uveřejnění ankety dostal z České republiky nabídku na vydání dvou ze svých knih, které jsem v anketě zmínil! Překlad jedné z nich leží před námi. Vyšla původně ve Varšavě v roce 2001.³ Českému čtenáři má podle mě stále co říci.

Vědecký pracovník Historického ústavu Polské akademie věd a šéfredaktor časopisu *Acta Poloniae Historica* Maciej Górný (nar. 1976) se věnuje dlouhodobě historiografii v zemích střední a východní Evropy.⁴ Předložená kniha neusiluje o komplexní postižení vývoje československé historiografie v epoše státního socialismu, jak by snad navštěvoval podtitul práce. Maciej Górný vymezuje zaměření publikace slovy: „Tématem práce je postoj marxistické historiografie k národní historické tradici.“ (s. 19 recenzované práce) Autor je přesvědčen o tom, že spe-

-
- 1 Křesťan, Jiří: Napadlo mě jako první jméno... In: *Knihy, které tady scházejí. Lidové noviny*, 14. 1. 2017, příl. *Orientace*, s. VI/25.
  - 2 Psali jsme si spolu právě (poněkud opožděně) o jeho zajímavé recenzi na mou monografii o Zdeňku Nejedlém, již Maciej Górný uveřejnil in: *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder* 54, 2014, č. 2, s. 515–519.
  - 3 Górný, Maciej: *Między Marksem a Pałackým. Historiografia w komunistycznej Czechosłowacji*. Warszawa 2001.
  - 4 Srv. alespoň Górný, M.: *Die Wahrheit ist auf unserer Seite. Nation, Marxismus und Geschichte im Ostblock*. Köln – Weimar – Wien 2011; Górný, M.: *The Nation Should Come First. Marxism and Historiography in East Central Europe*. Frankfurt am Main 2013.

cifikem české historiografie (té slovenské prakticky pozornost nevěnuje) je právě její „závislost na národní tradici, zformované v 19. století a mnohdy marxismu velmi vzdálené“ (s. 17). Tato vazba podle autorova názoru prohlubovala příkop mezi tuzemskou historiografií a marxistickou historiografií na Západě. Na jiném místě uvádí: „Mým cílem bylo představení obecně přijatého obrazu české historické tradice v období mezi rokem 1948 a 1963.“ (s. 27) A opět jinde – autor vychází z publikací zabývajících se historickými reáliemi a osobnostmi, působícími před rokem 1918 (s. 21). Tím jsou dány periodické rámce knihy. Dodejme pro přesnost, že o hodnocení vývoje v naší vlasti po roce 1918 pojednává alespoň ve stručnosti úvod práce. Literatura vydaná po roce 1963 pak není sice obsažena v závěrečném soupise „pramenů“, ale autor ji přece jen reflektuje a uvádí její tituly v bibliografii k jednotlivým kapitolám.

Maciej Górny ne zvolil obvyklý postup, který by stavěl na analýze děl jednotlivých autorů. Rozhodl se zaměřit pozornost na postupně předkládaná témata a ta hodnotit ve vymezeném období průřezově v české historiografii. Jednotlivé kapitoly jsou někdy velmi stručné, jindy obsáhlejší. Výběr autorů pro vymazaná témata není zcela samozřejmý. Autor volí historiky známé a díla autoritativní, ale někdy sáhne i po tvůrcích dnešnímu čtenáři prakticky již neznámých. Jakýmsi fantomem první části práce je například často citovaná práce z roku 1955 o husitské Praze z pera dnes již zapomenutého T. Č. Zelinky,⁵ autora z okruhu Jednoty československé.

Recenzované knize dominují dvě témata, jež výrazně prolínala českou historiografií ve vymezeném období. Šlo o téma husitství a o problém národního obrození. „Mezi nimi“, jako téma na dvou výše zmíněných jakoby „závislé“, ční téma doby tzv. „temna“, stavovského povstání a doby pobělohorské. Autor všechna témata analyzuje v širším dějinném rámci a v jejich kontextech, takže se stručně vrací až k úsvitu dějin naší vlasti a na opačném pólu dospěje výklad až ke vzniku Republiky československé a k jejím dobovým hodnocením (objevení Československé republiky nejednou tehdejší současníci interpretovali jako dovršení národního obrození) i k podrobnějším analýzám v historických pracích.

Maciej Górny si pod svůj mikroskop postupně vkládá rozličná badatelská témata a způsoby jejich uchopení v české historiografii. Například volí problém tzv. krize feudalismu ve 14. a 15. století, otázku různých aspektů husitské tradice (pojetí husitství jako nenáboženského hnutí, problém vnějších vlivů na husitství či otázku vztahu husitství a kultury), otázku role Habsburků v českých dějinách, českého stavovského povstání a bitvy na Bílé hoře, problém rusofilství v národním obrození, odkazu klasických českých spisovatelů 19. století, role české buržoazie a konečně i problém role československých legií. Stupeň rozpracování jednotli-

5 Zelinka, Timoteus Čestmír: Husitskou Prahou. Praha 1955.

vých témat a jejich reflexí v české historiografii je různý. Knihu současně zaplňuje Górného analýza interpretací významných osobností českých dějin – konkrétně Jana Husa, Jana Žižky, Petra Chelčického, Jiřího z Poděbrad, Jana Nepomuckého a jeho kultu, Františka Palackého, Karla Havlíčka Borovského, Boženy Němcové, Jana Nerudy, Karla Sabiny, Aloise Jiráska, Zdeňka Nejedlého a Tomáše Garrigua Masaryka. Zajímavé je, že autor věnuje značnou pozornost historizujícím pracem novináře Julia Fučíka.

Górného publikace byla původně určena pro čtenáře v Polsku, ale má svou hodnotu i pro nás – tím spíše, že v české historiografii se zoufale nedostává podobných přehledových prací. Práce Josefa Hanzala z roku 1999 o historiografii z let 1945–1989⁶ se setkala v době svého vydání s kritickými ohlasy, ale nenašel se v podstatě nikdo, kdo by ji dokázal antikvovat dokonalejším opusem. Námi recenzovaná práce polského historika nemá ambici hodnotit českou historiografii v její komplexnosti, ale pro jednotlivé tematické okruhy a pro analýzu vybraných historických osobností má informativní cenu. Nejvíce mě ovšem zaujaly pasáže, v nichž konfrontuje českou historiografii s pracemi polských dějepisců. To představuje nesporný přínos recenzované práce. Čtenář si občas uvědomí, že leckteré stereotypy českého myšlení lze nazírat i z jiného úhlu, než na jaký jsme zvyklí. Velmi mě například zaujaly paralely mezi českými mysliteli a politiky a dílem Joachima Lelewela, spolupracovníka Marxova a Engelsova. Jde v první řadě o porovnání jeho myšlenkového odkazu s pracemi Františka Palackého (srv. s. 28–32 a 209–211) a rozdílnost jejich akceptace v marxistické historiografii obou zemí. Velmi zajímavé jsou odkazy na pojetí husitského hnutí v díle Ewy Maleczyńské a na reflexe jejích prací v české historiografii (srv. alespoň s. 131–138).

Autor si všímá postojů mladých marxistických historiků, vstupujících na scénu v 50. letech, ke koncepcím Zdeňka Nejedlého. To je zajímavé téma, připomeňme, že Maciej Górny svou knihu psal nejspíše nedlouho před rokem 2000 – v té době si podobnou otázku u nás kladl málokdo! K tématu jsem mezitím publikoval další práce, navazující na ty, jež citoval Górny.⁷ Objevily se i podnětné studie jiných autorů, které mají co říci k tématu.⁸ Domnívám se, že žádný z českých autorů po roce

---

6 Hanzal, Josef: *Cesty české historiografie 1945–1989*. Praha 1999.

7 Křesťan, Jiří: „Poslední husita“ odchází: Zdeněk Nejedlý v osidlech kulturní politiky KSČ. *Soudobé dějiny* 12, 2005, č. 1, s. 9–44; též: Zdeněk Nejedlý. *Politik a vědec v osamění*. Praha 2012, zejm. s. 421–426. Maciej Górny v knize odkazuje na mé starší práce: Křesťan, Jiří: *Pojetí české otázky v díle Zdeňka Nejedlého*. Praha 1996; Křesťan, Jiří: *Nejedlého projev „Slovo o české filosofii“ v historickém kontextu*. In: Zilynská, Blanka – Svobodný, Petr (eds.): *Věda v Československu v letech 1945–1953*. Praha 1999, s. 307–319.

8 Šámal, Petr: „Česká otázka“ ve světle stalinismu. Karel Kosík a koncept levicového radikalismu. *Soudobé dějiny* 12, 2005, č. 1, s. 45–61; Andělová, Kristina – Mareš, Jan: *Hledání české radikální demokracie. Karel Kosík a filozofie (českých) dějin*. *Dějiny-teorie-kritika* 11, 2014, č. 2, s. 183–211;

1989 nekonstruoval černobílý obraz otevřené konfrontace mezi Nejedlým a mladými vědci,⁹ vůči němuž se nicméně Górný poměrně razantně vymezuje. Nevím, že by někdo v Nejedlém na jedné a v mladých marxistech na straně druhé viděl dva nesmiřitelné „tábory“ či ideově vyhraněné „skupiny“ (termíny Górného ze s. 131) či „křídla“ (s. 251), mezi nimiž by se odehrával fundamentální „konflikt“ (s. 252). Górný se přesto proti této vizi ohrazuje a formuluje vlastní představu: „Vhodnější by však bylo hovořit o symbióze dvou elementů, posílenou ještě tendencí aktualizovat události z 15. století, která byla společná oběma „táborům“.“ A dodává: „Obě skupiny se vyznačují podobným přístupem k dějinám, které je třeba formovat tak, aby vykazaly, co je třeba. Role historie je služební.“ Na jiném místě uvádí, že mladí autoři se snažili „být v souladu jak s Marxem, tak s Palackým“. Nevypracovali jednotné stanovisko, výsledkem je „směs mnohdy protikladných prvků“ (s. 131). Jak je vidno, jde vskutku o jemné nuance.

Při hodnocení roku 1848 a jeho jednotlivých politických proudů se nakonec sám Maciej Góry přiblíží ke konfrontačnějšímu vidění české historiografie. Náhle je rezolutnější: „Přesunutí tradičního těžiště od Palackého a Havlíčka k Fričovi a Arnoldovi, stejně jako radikální interpretace Máchy, Nerudy a dalších umělců 19. století se nikoli náhodou staly znaky levičáckého komunismu. Byl to na jedné straně ojedinělý pokus o vybočení z obrozeneckého cyklu a polemika s konzervativním křídlem (Nejedlý), na druhé straně snaha najít v české tradici období, kdy byla kultura těsně spojena s evropským revolučním politickým hnutím.“ (s. 251)

Objektem výzkumu v současné české historiografii se nestali jen historikové, ale i historizující filosofové a další mladí vědci, a především pak vývoj v celé kulturní oblasti. Nesporně se často mladí marxisté inspirovali „nejedlovskými tématy“ (která byla často tématy Palackého či Masaryka). Stejně zřetelné jsou ale také posuny v akcentech a hodnoceních jednotlivých aktérů historického dění v jejich dílech. O otevřenou konfrontaci mezi mladými marxisty a Nejedlým z důvodů zcela pochopitelných (působil hlavně strach z postihů za „vybočení z řady“) nestál

---

Kopeček, Michal: Čeští komunističtí intelektuálové a „národní cesta k socialismu“. Zdeněk Nejedlý a Karel Kosík 1945–1968. *Soudobé dějiny* 23, 2016, č. 1–2, s. 77–117; Hermann, Tomáš: Janusovská tvář „Dialektiky konkrétního“. Čeští radikální demokraté Karla Kosíka na cestě od historického k systematickému přístupu (marxistické) filosofie. In: Landa, Ivan – Mervart, Jan a kol.: *Imaginace a forma. Mezi estetickým formalismem a filosofií emancipace*. Studie Josefu Zumrovi. Praha 2018, s. 153–175.

9 Nejblíže k vizi „dvou táborů“, primárně ovšem ve sféře kulturní politiky na konci 40. a na počátku 50. let, dospěl patrně Alexej Kusák, ale ani v jeho případě se nejedná o přísně schematický a zjednodušený pohled. Kusák, Alexej: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*. Praha 1998. O korekturu Kusákova pohledu se celkem efektivně pokusil Knapík, Jiří: *V zajetí moci. Kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956*. Praha 2006.

nikdo z nich. Zcela rozdílné od Nejedlého očekávání (vize dovršení národně obrozenecké ideologie v procesu budování socialismu) bylo potom směřování většiny mladých vědců. Ti někdy z původně dogmatických, stalinských pozic dospívali k různým formám „revizionismu“.

Nejedlého sepětí s národními ideály 19. století nesporně napomohlo tomu, že po únoru 1948 nedošlo k absolutní dominanci extrémních forem kulturní revoluce, jakkoli to Górný zpochybňuje (s.252). Typickými praporečníky nihilismu nebyli pochopitelně vzdělaní mladí vědci, ale spíše lidé z okruhu stranického (či třeba odborového) aparátu, odmítající jako třídně nepřijatelnou zátěž nejen odkaz českých klasiků 19. století, ale i dědictví avantgardy, propagátoři dělnických spisovatelů a „lidové tvorby“ pochybné kvality. Hodnocení poměru jednotlivých myslitelů počínajícího reformního procesu v Československu k Nejedlého syntéze národních tradic a radikálního socialismu by vyžadovalo detailní analýzu vývoje každého z nich, jejich osobnostního založení, kulturního a vzdělanostního zázemí a v neposlední řadě i sociálních sítí, v nichž se pohybovali a působili. Možná se podobná analýza podaří na příkladu Karla Kosíka, jemuž se nyní u nás věnuje mimořádná pozornost v souvislosti s vydáváním jeho spisů ve Filosofickém ústavu AV ČR.¹⁰ I sám Maciej Górný k tématu ovšem přináší cenné postřehy. Přínosné se například jeví, že si všímá vlivu sovětského diplomata a vědce I. I. Udalcova, Nejedlého žáka z let exilu v Moskvě. Nejedlý si Udalcova vážil, později se však s ním dostal do konfrontace v hodnocení Františka Palackého (srv. s. 207–209 a 268).¹¹ Stálo by za to zmapovat, jak v padesátých letech v Československu charismatický Udalcov, frontový hrdina, zapůsobil na mladé vědce. Jde možná o jeden z klíčů...

V hodnocení vztahu mladých marxistických historiků, filosofů a dalších vědců k Nejedlého koncepcím se možná Maciej Górný v případě některých současných autorů vlámává do otevřených (či aspoň pootevřených) dveří,¹² což je pochopitelné už s ohledem na rok původního vydání knihy. Je nutno však ocenit jeho snahu posuzovat jednotlivá témata kriticky, úsilí vnímat jemnější nuance a nastavit zrcadlo našim nedůslednostem. Jiným příkladem pokusu o nezávislou objektivní analýzu

---

10 Srv. Mervart, Jan: Kosíkův marxismus a představy společenské emancipace. In: Kosík, Karel – Mervart, Jan (ed.): Dialektika, kultura a politika. Eseje a články z let 1955–1969. Praha 2019, s. 11–36.

11 Maciej Górný se v době vydání knihy domníval, že Udalcovova rezolutní kritika Palackého „se v Československu nesetkala s výraznějšími protesty“ (s. 208). My dnes už víme, že na Udalcova si v roce 1955 stěžoval Zdeněk Nejedlý na sovětském velvyslanectví. Blíže k tomu Křesťan, J.: Zdeněk Nejedlý, s. 424–425.

12 Zmiňuje kriticky mimo jiné závěry Petra Čorneje – srv. s. 89–90 a 131. Nezdá se mi, že by Čornej konstruoval vizi „fundamentálního rozdílu“ mezi Nejedlým a mladými marxisty, jakkoli zřetelně vidí odlišnosti mezi nimi. Srv. zejm. Čornej, Petr: Lipanské ozvěny. Praha 1995, s. 166–168. Čornej, P.: Husitská tematika v českém filmu (1953–1968) v kontextu dobového nazírání na dějiny. *Illuminace* 7, 1995, č. 3, s. 22–26.

představuje jeho kritický odstup od vize, kterou formuloval svého času Ferdinand Seibt a další badatelé (Peter Heumos, John Conelly), kteří tvrdí, že po roce 1948 došlo v Československu mezi historiky k politicky motivované „generační výměně“. K tomu Maciej Górny píše: „O kompletní „Generationenwechsel“ lze v tomto případě hovořit jen těžko. Pravdivé by nicméně bylo tvrzení o zásadním omezení možnosti spolupráce československých historiků starší generace se zahraničím.“ (s. 56–57). Srovnává situaci s Polskem, kde výměna byla způsobena již obrovskými lidskými ztrátami za války. Připomíná, že (mimo jiné zásluhou Zdeňka Nejedlého) se v Československu stali někteří starší historici-nekomunisté (R. Urbánek) členy ČSAV, jiní mohli publikovat jen v mimopražských periodikách.

Maciej Górny uvažuje o poválečné české historiografii v širším kontextu. Snadnější a užší spojení tuzemské historiografie s marxismem, poněkud specifické ve srovnání s jinými východoevropskými zeměmi, odvozuje od toho, že čeští historikové „pohlíželi na národní dějiny jako na pokladnici hodnot, které je třeba bránit, které jsou důvodem k hrdosti a pocitu nadřazenosti nad jinými národy“ (s. 282). Všimá si zakořeněného přesvědčení o lidové, plebejské historii Čechů, tradici rovnostářství, ale i zažitě proruské orientaci Čechů, jež byla vlastní i části české buržoazie.

Górného práce přináší mnohé další podněty k zamyšlení. Vyvažují některé nedostatky publikace. Ty jdou někdy na vrub překladu (například husitští kněží nesloužili mše „na čerstvém vzduchu“ – s. 71, jako spíše pod širým nebem), jiné nakladateli – na jeho hlavu padá především zmatek v poznámkovém aparátu, kdy odpovídající odkaz na uvedenou práci najde čtenář nejednou pod jiným číslem poznámky o několik stránek za citovaným textem. Především věci konečné redakce jsou potom některé věcné omyly a nepřesnosti. Jistě bych například neoznačil pomnichovskou československou republiku za „federativní“ (s. 44). Dále: Strana národní jednoty nebyla jedinou politickou organizací tzv. Druhé republiky (s. 45), vedle ní působila i Národní strana práce. Jana Slavíka nazývá kniha poněkud nepřesně „předválečným marxistou“ (s. 82, srv. též. s. 180), nepřesné je rovněž tvrzení z úvodu Jiřího Raka, že po roce 1948 Slavík „strávil dlouhá léta ve vězení“ (s. 7). Pochybuji také o tom, že z knih, ničených po roce 1948, zůstával vždy zachován jen jediný výtisk, uložený „ve skladu Ústavu dějin KSČ“ (s. 51). Banderovce bych asi ve výkladu o roce 1947 bez vysvětlivky nenazýval „ukrajinskými partyzány“ (s. 55). Obojí povytahuji také při tvrzení, že Zdeněk Nejedlý „upřel roli Českého muzea“ v obrozeneckém procesu (s. 196). On sám přece byl dlouholetým zaměstnancem Muzea Království českého a byl k němu vázán mnohými vřelými osobními vazbami. A konečně Vít Nejedlý na začátku roku 1945 nepadl v boji, jak se tvrdí v recenzované knize dvakrát na s. 250, ale zemřel v nemocnici u Dukly na tyfus.

Kniha Macieje Górného je užitečnou publikací, již budou používat především historikové, zabývající se dějinami svého oboru. Přinese jim nejeden podnět k za-

myšlení i v době, kdy po faktografické stránce budou jednotlivé kapitoly knihy překonány dalšími výzkumy. Je škoda, že nakladatel nevěnoval práci větší pozornost a nevybavil ji rejstříky. O vadném poznámkovém aparátu a nedbalé odborné redakci jsme se již zmínili. Lze si jen přát, aby zahraniční historikové jako Maciej Górny věnovali nadále pozornost historiografii i mimo hranice své vlasti. Český čtenář se snad může těšit na další překlady Górného cenných prací.

Górny, Maciej: Mezi Marxem a Palackým. Historiografie v komunistickém Československu. Volvox Globator, Praha 2018, 320 s.